

□ Doç. Dr. Riskul COLDOŞEV¹ (Akt. Güler KAÇAR)²

FU-YU KIRGIZLARININ KÖKENİ

Öz: Fu-yu Kırgızları hakkında yapılan araştırmaların tamamı, bu küçük etnik grubun soyunu Yenisey Kırgızlarına bağlamaktadır. Onların Mançurya'ya hangi dönemde ve hangi koşullarda gittiklerine dair bilim adamlarının bakış açıları farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu konuya açıklık getirmek için Mançuryalı Kırgızların efsaneleri büyük bir öneme sahiptir. Efsaneler, onların kökenini, tarihini öğrenmemizde yol gösterici olacaktır. Bu yüzden Fu-yu Kırgızlarının bilinen efsanelerini karşılaştırmalı olarak incelemeyi uygun gördük. Sancazi kasabasının sakinlerinden Doyur Zabu adlı Fu-yu Kırgız temsilcisinin anlatmış olduğu iki efsaneyi, Çinli araştırmacılar kaydetmişlerdir. Bu efsaneleri Almambet Osmon Uulu Kırgızcaya çevirmiştir. Efsaneleri incelediğimizde, onların Çungar Kalmuklarının içinde yaşamış, Kalmuklarla birlikte 18. yüzyılın ortasında Çin'e göç ettirilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bunu ise Çungar Hanlığında Sibirya'dan göç ettirilen Yenisey Kırgızlarının bir parçasının Fu-yu Kırgızları olması doğrulamaktadır. Fu-yu Kırgızlarının efsanelerindeki motiflerin benzerlikleri, Yenisey ve Tanrı Dağı Kırgızlarının tarihin belli bir döneminde, etnik bir bütünlüğe sahip olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. İki farklı etnik grubun benzer folklor motiflerinin olması için, onların tarihî bir dönemde etnokültürel ilişkide olması, benzer toplumsal kültürü birlikte oluşturmaları gereklidir. Bu yüzden Yenisey ve Tanrı Dağı Kırgızlarının tek tük tekrar eden folklor motifleri, onların etnogenetik ilişkileri gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Fu-yu Kırgızları, Yenisey Kırgızları, etnogenetik.*

THE ORIGIN OF THE FU-YU KYRGYZS

Abstract: All of the research on the Fu-yu Kyrgyz attributes the ancestry of this small ethnic group to the Yenisey Kyrgyz. There are differences in the perspectives of scientists about the period and under what conditions they went to Manchuria. The legends of the Manchurian Kyrgyz are of great importance to clarify this issue. Legends will guide us to learn their origin and history. Therefore, we thought it appropriate to examine the known legends of the Fu-yu Kyrgyz comparatively. Chinese researchers recorded two legends told by the Fu-yu Kyrgyz representative named Doyur Zabu, a resident of the town of Sanjazi. Almambet Osmon Uulu translated these legends into Kyrgyz. When we examine the legends, it is understood that they lived in the Zungarian Kalmyks and immigrated to China in the middle of the 18th century with the Kalmyks. This is confirmed by the fact that a part of the Yenisey Kyrgyz who were migrated from Siberia in the Dzhungar Khanate were Fu-yu Kyrgyz. The similarities of the motifs in the legends of the Fu-yu Kyrgyz reveal the fact that the Yenisey and Tian Shan Kyrgyz had an ethnic integrity at a certain period of history. In order for two different ethnic groups to have similar folklore motifs, they must be in an ethnocultural relationship in a historical period and form a similar social culture together. For this reason, the aim of study is to show the folklore motifs of Yenisey and Tian Shan Kyrgyz, and their ethnogenetic relations.

Keywords: *Fu-yu Kyrgyz, Yenisey Kyrgyz, ethnogenetics.*

¹ .....

² .....

Gönderilme Tarihi:29/ 09/2021 / **Kabul Tarihi:** 05/ 01/2022
Aktarma / Translation

www.tehlikedekidiller.com • www.dergipark.gov.tr/tdd

Giriş

Başka halkların arasında yaşamış olan Kırgız diasporasına sık rastlanır. Ayrıca günümüzdeki Tanrı Dağı Kırgızları ile eskiden bir bütünü oluşturan etnik gruplar da yaşamıştır. Bu etnik grupların içinden özellikle belirtilmesi gereken, 18. yüzyılın başında tarihî şartlara bağlı, bağımsız etnik bir grup olarak kalan Yenisey veya Sibirya Kırgızlarını söyleyebiliriz. Kırgızlara yönelik çalışmalarda aynı kavim olarak adlandırılan bu iki etnik grubun kendi aralarındaki bağlantılarını araştırmak birçok problemi de beraberinde getirmektedir.

Son dönemde bazı bilginler Çin'in Mançurya bölgesinde yaşayan, kendilerini Kırgız olarak adlandıran küçük etnik grupları, tarihin belirli bir döneminde ayrılmış olan Kırgız halkının küçük bir parçası olarak belirtmektedirler. Çin'in Heyluntszyan eyaletinin Fu-yu bölgesindeki Kırgızlar farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Yaşadıkları bölgenin adından dolayı Fu-yu Kırgızları veya eyalet adı olan Heyluntszyan Kırgızları, bununla birlikte Mançu Kırgızları olarak da adlandırılırlar. Aslında Fu-yu Kırgızları ile ilgili karşılaştırmalı araştırmalar, sadece son dönemlerde başlamıştır. Kırgızistan'da Fu-yu Kırgızları ile ilgili makaleler ise bağımsızlık yıllarından itibaren çıkmaya başlamıştır. Çünkü Çin'de Fu-yu Kırgızları, 1950'li yıllara kadar resmî evraklarda Çince *car caz*³ olarak adlandırılmışlardır. Sadece 1925'de denetleme komisyonuna has kararlar, daha önce olduğu gibi "Mançurya'da Türk dilli küçük bir halk olarak resmî kayıtlara "Kırgız" adıyla geçirmişlerdir (Çorotegin, Zaman Kırgızistan, 1997: 8 Ağu).

Fu-yu Kırgızlarıyla ilgili bilimsel araştırmalar azdır. Fu-yu Kırgızlarını ilk olarak inceleyenlerden biri Çinli Türkolog Hu Çjen'hua'dır. O, 1957 yılından itibaren Mançuryalı Kırgızların dilleriyle ilgili materyalleri toplayıp gün ışığına çıkarmıştır. Ayrıca Rus Türkolog E. R. Tenişev de birçok bilgiyi içeren yazılar yayımlamıştır (Soltonoev, 1993: 208; Tenişev, 1996: No:2 88-95).

Fin bilgini, dil bilimci, etnograf Yuha Yanhuhen 1988 yılında Fu-yu bölgesine gidip yerli Kırgızlar hakkında makale yazar. Bu makale, akademisyen B. Orozbayeva tarafından çevrilip 1991'de "Kırgızistan Madaniyatı" gazetesinde yayımlanmıştır. 1990'da Novosibirskli tarihçi S. G. Skobelev, Almatılı Şamaev ile Fu-yu bölgesine gidip Heluntszyanlı Çin araştırmacısı Çjan Taysyan ile birlikte yazdıkları makaleyi okuyuculara takdim etmişlerdir. Makale, ilk

---

3 Çinliler, Fu-yu Kırgızlarının adını yanlışlıkla bu şekilde yazmışlardır.

olarak 1991’de tanınmış doğu bilimci V. A. Romondin’ e ithaf edilen konferansın materyallerinde özet olarak yer almıştır (Jdanko, 1950 T-9.: 163). Daha sonra tarihçi K. Tabaldiev tarafından Kırgızcaya tercüme edilip 1994’te “Zaman Kırgızstan” gazetesinde basılmıştır. 1997’de doğu bilimci Gundula Salk ile Çin’deki Kızılsuu Kırgızlarının filoloğu Mambetturdu Mambetakun, Mançurya Kırgızlarına yönelik çalışmaları için Mançurya’ya gidip gelmişlerdir. Bu iki yazarın yazdıkları 1998’de Krakov’da İngilizce kitapçık olarak yayımlanmıştır (Nooruz, Vıp. , 1999: 160).

Söz konusu diğer bildirileri ise T. Çoroev, 1997’de “Zaman Kırgızstan” gazetesinde yayımlamıştır. Ayrıca onlara ithaf edilen Rus ve Batı Avrupalı birkaç yazarın makalesi de vardır (G. İmar, Yu. S. Hudyakov, V. Butanaev vb.). Kırgız tarihçilerinden tarih bölümü doktoru T. Çoroev ve genç araştırmacı G. Abdaliev, Fu-yu Kırgızlarına kendi makalelerinde değinmiştir (İsiksostsva, 1991:431, 1997: 8 Ağustos). Söz konusu makalelerin çoğu Fu-yu Kırgızları hakkında kısaca bilgi vermektedir. Ayrıca Fu-yu Kırgızlarının bulunduğu Heyluntszyan eyaletinin merkezi Harbin’deki Heyluntszyan Milli Azınlıklar Enstitüsünde, Kırgız Ulusal Araştırma Derneği bilimsel çalışmalara devam etmektedir. Çin araştırmacılarının topladığı materyallerin bazıları Çin Cumhuriyeti’ndeki Kızılsuulu Kırgız bilgileri tarafından Kırgızcaya tercüme edilmiştir (Kırgızdar, 1997: 202-208; 408-414).

Günümüzde Kırgız araştırmacıların doğrudan Mançurya Kırgızlarına yönelik bilimsel çalışmalarının azlığı sebebiyle, onlar hakkındaki literatürlerden faydalanarak bu makalede kendimizi sınırladık. Fu-yu Kırgızlarının eyalet merkezi, Harbin şehrinde kuzeybatıya 300 km uzaklıktaki Runcan Irmağı’nın sol tarafında bulunmaktadır. Nüfusları 1958’deki sayımda 640 kişidir (Kırgızdar, 1997: 203). 1982’de ise 778 (Hu Çjenhua, 1989, No:3). 1997 yılında 1200 kişiye ulaşmıştır (Çorotegin, Zaman Kırgıztan, 1997: 8 Ağustos).

Onlar, kendilerini “Kırgıs” (Gırgıs) diye adlandırırlar. Fakat başka milletten olanlar ise “Kırgıs” diye adlandırmaktadırlar. Önceki dönemlerde Fu-yu Kırgızları, yerli Moğol dilli uluslarla birlikte genel olarak “oorat” (oyrat) olarak adlandırılmıştır (Hu Çjenhua, 1989: No:3). Günümüzde 1000 kişiden biraz fazla olan Fu-yu Kırgızları, kendi dillerini tamamen unutup asimile olmuşlardır. Çünkü onların başka milletlerle olan dil ilişkisi, eğitim sistemi ve bütün kültürel ilişkileri Çince dir. Kendi dillerini bilenlerin içinde yaşı büyük olanlara rastlanılsa bile dillerini tam anlamıyla bilmiyorlarmış. Bu yüzden onların millî kültürel mirasları da yok olmaya yüz tutmuştur (Yanhunen, 1991: 9 Mayıs). Fu-yu Kırgızlarının tarihi

hakkında yazılı eserler neredeyse yoktur. Bu sebeplerden dolayı onların soyu, Mançurya'ya nereden, ne zaman geldiklerine dair bilim adamları arasında farklı görüşler dile getirilmektedir.

Fu-yu Kırgızlarının dil verilerini inceleyen Çinli dil bilimci Türkolog Hu Çjenuha ve Rus dil bilimci E. R. Tenişev, Fu-yu Kırgızcasının Güney Sibiryaya Türk halklarının özellikle Yenisey Kırgızları ile etnik yakınlığı olan ve onların tarihî yerlerini yurt edinen Hakasların dili ile benzer olduğunu belirtir. Sonuç olarak yukarıda sözü edilen araştırmacılar, Fu-yu Kırgızlarının Tanrı Dağı Kırgızlarından ziyade Yenisey Kırgızları ile etnik açıdan bağlantılı oldukları kanısına varmışlardır. Fin araştırmacı Yuha Yanhunnen de “Fu-yu Kırgızlarının dili ve tarihi bağlamında 18. yüzyılın başında Minusin Vadisi’nden çıkan Yenisey Kırgızlarının soyu olduğunu ispatlar.” diye yazar (Yanhunen, 1991: 9 May.). 1990 yılında Mançurya’da Fu-yu Kırgızlarıyla yakından ilgilenen S. G. Ckobelev, A. A. Şomoev aynı zamanda bakış açısını yansıtan Heyluntszyalı Çin araştırmacı Çjan Taysyan, 1703 yılında Çungar Oyratlarını, ata yurdundan zorla göç ettiren Yenisey Kırgızlarının doğrudan nesilleri olduğu sonucuna varmıştır. Onlar, günümüz Çincesinde yerli Kırgızların ailelere dönüşmüş olan altı boyu olduğunu belirtirler, içlerinden sadece “Tabhın” boyunun adlandırılışı etimolojik açıdan belirsizdir. Diğer beş boyun adlandırılışı ise Güney Sibirya’daki boylarla ilintilidir. Örneğin, “Tabhın” boyu Rus arşivlerinde Yenisey bölgesindeki, “Kırgız yurdu” ile bağlantılı olarak “Tahın yurdu” adından geldiği söylenmektedir. “Biltir” boyu, 17. yüzyıldan beri Yenisey ve Abakan’da bilinen “Beltir” etnik grubu ile örtüşür. Günümüzde bu boy, Hakas halkının çoğunluğunu oluşturan bir boydur.

“Çigdir” boyu 11. yüzyılda Kırgızlarla birlikte yaşamıştır. Yenisey’de yaşayan “Çik” ve “Çig” boy adından oluşmuştur. Yukarıda söylenen üç boyun oluşumu, 18. yüzyılın başında Çungar Oyratlarının göç ettirdiği Yenisey Kırgızlarının yapısında olduğunu tarihî belgeler göstermektedir. Ancak 18. yüzyılda ise Çungar elçileri Yenisey Kırgızlarının Tabın, Beltir, Eçik (Çik) diye boylarının olduğunu hatırlatır. Rus kayıtlarında “Çik” (Eçik) adlandırması “Şik” ulusu olarak da geçmektedir (İsiksostva, 1991: 100). Fu-yu Kırgızlarının dördüncü boyu Kırgıs’tır. Beşinci olarak “Sandırdır” boyunun, 17. yüzyıldaki ünlü Kırgız prensi Şandan adından geldiği ihtimali üzerinde durulur (İsiksostva, 1991: 101). Fu-yu Kırgızların tarihî, etnografyalık ve dil bilimsel verilerine dayanan çoğu araştırmacı yukarıda bahsedilen fikirlere katılmaktadır. Fakat onların farklı düşüncelerine de rastlanılmaktadır. Örneğin Kırgız genç

araştırmacı G. Abdaliev, Fu-yu Kırgızları 18. yüzyılın sonunda Cengiz Han'ın soyu olan Kubilay Han'ın buyruğu ile Mançurya'ya göç ettirilen Yenisey Kırgızlarının başka parçalarının kalıntısı olduğunu söyler (Nooruz Vıp. 1,1999: 160). T. Çoroev ise Mançurya'daki küçük Kırgız grubu 18. yüzyıldaki Kırgızlar ile 18. yüzyılda Doğu Türkistan'dan göç ettirilen Yenisey Kırgızlarının kaynaşmasından ortaya çıkmış olabileceğini belirtir (Çorotegin, Zaman Kırgızstan, 1997: 8 Ağustos). Üzerinde durulması gereken Fu-yu Kırgızları ile 13. yüzyılda Mançurya'ya göç ettirilen Kırgız topluluklarını bir araya getiren delillere rastlanılmamasıdır. İkinci olarak 13. yüzyılda Mançurya'ya göç ettirilen Kırgızların küçük topluluğu 500 yıl boyunca yerli halkla karışmayıp kendilerini korumaları hayalî bir bakış açısını yansıtır. Ayrıca Çin araştırmacılarının bazıları Fu-yu Kırgızlarının, 18. yüzyılda Çungar Oyratlarının altüst edildiği dönemde onlarla birlikte giden Şincanlı (Doğu Türkistanlı, Tanrı Dağı) Kırgızlardan olma ihtimalini dile getirir (Kırgızdar, 1997: 202). Yukarıda söylenenlere göre Fu-yu Kırgızlarını araştıranların tamamı, bu küçük etnik grubun soyunun Yenisey Kırgızlarından geldiğini söylemektedir.

Onların Mançurya'ya hangi dönemde ve hangi koşullarda gittiklerine gelince, bilim adamlarının bakış açılarında farklılıklar gözlemlenmektedir. Bundan dolayı Mançuryalı Kırgızların sözlü olarak ifade ettiği efsaneleri araştırıp onların kökenini, tarihini kesin olarak öğrenmek büyük bir öneme sahiptir. Bu yüzden Fu-yu Kırgızlarının bilinen efsanelerini incelemeyi uygun gördük. Sancacı kasabasının sakinlerinden Doyur Zabu adlı Fu-yu Kırgız temsilcisinin anlatmış olduğu iki efsaneyi, Çinli araştırmacılar kaydetmişlerdir. Bu efsaneleri Çin'deki Kızıl-Suulu Kırgız bilim adamı Almambet Osmon Uulu Kırgızcaya çevirmiştir (Kırgızdar, 1997: 408-414).

18. yüzyılın ortasında Tanrı Dağlarının doğusunda olan Çungar Hanlığının, her şeyi talan ettiği dönemde gerçekleşen tarihî olaylar efsanelere yansımıştır. Efsanelerin konusu aşağıda kısaca verilmiştir: İlk dönemlerde Altay, Hangay Dağlarının çevresinde yaşayan halkın Şehzade Davaçı diye bir padişahı varmış. Onun güzel bir karısı, asil bir atı ve otuz iki generali varmış. Bir dönemde Çin padişahı Çelun, onlara sefer düzenleyip Şincan'a gelir. Davaçı'nın yeğeni Hot boyunun beyi Amirsına, Çinlilere baş eğip Şehzade Davaçı'yı ve onun halkını Çinlilere katılmaya çağırır. Onun yaptığı bu çağrı Davaçı'nın hoşuna gitmez. Daha sonra Amirsına, dayısı Davaçı'yı Çinlilere tutsak düşürür. Onu azat ettirmek için komutan Kalçor ve yardımcısı Yovgun, otuz iki generali alıp Çinlileri arkasından sürüp çıkarır. Onlar Orhun

Nehri'ne ulaşıp sudan geçtikleri zaman nehirdeki selden dolayı birçok insan ölür. Bu sebeple nehrin diğer tarafındaki Yovgun Mergen'in kolundan, ağabeyi Kalçor yüzlerce askeriyle nehrin arka tarafında kalır, Çinlilere yenilerek esir düşerler.

Şehzade Davaçı'yı ise Beijing (Pekin) şehrine getirirler. Fakat o padişaha boyun eğmekten vazgeçince ona Amirsına'yı gönderip ikna etmeye çalışırlar. Davaçı, Amirsına'yı görüp yüzüne hızlıca tükürür. Ondan sonra hainin yüzünde yara çıkar ve daha sonra o yaradan ölür. Şehzade Davaçı memleketini, karısını özler ve kendini öldürür. Bu olaydan sonra Davaçı'nın hızlı atı Çinlilerden kaçarak şehzadenin Altın Hanımına ulaşır, onu görüp üç kez kişnedikten sonra can verir. Altın Hanım, Davaçı'nın öldüğünü anlayıp Altay Dağları'na gittiği gibi bir daha gelmemiş. Güzel kadının gözyaşı Altay, Hangay Dağları'nın başında kar olmuş, bir yıl boyunca erimez olmuş. Bundan sonra Kırgız halkı kargaşaya maruz kalıp eski huzuruna kavuşamamış (Kırgızdar, 1997: 408-412).

İkinci efsane, birinci efsanedeki olayın devamı olarak anlatılır. Kalçor, Çinlilere esir düştükten sonra onu Çenlun'un fermanı ile öldürürler. Yovgun Mergen ise Altay, Hangay Dağları'nın tanrılarına "Ağabeyim Kalçor'u esir olmaktan kurtaracağım." diye yemin eder ve yeminini yerine getirmek için Beijing'e yaya gelir. O, padişah Çenlun'dan ağabeyi Kalçor'u azat etmesini ister. Padişah Yovgun Mergen'in heybetli görünüşünden çekinip "Ağabeyini komutan olarak sefere gönderdim, gelene kadar bekleyin." diye kandırır. O ağabeyini beklediği zaman Beijing'e çok büyük bir simurg uçarak gelir, kanadının gölgesinde şehir halkı elli üç gün, güneş görmeden karanlıkta kalır. Padişah, Yovgun Mergen'i çağırıp bu simurgu göndermenin bir çaresini bulun, eğer bulamazsanız ağabeyin şehri bulup gelemez demiş. Yovgun Mergen büyük kuşa ok atıp onu yaralar. Yovgun Mergen'in yiğitliğine şaşıran padişah: "Benim beş yüz sekiz sancaklı askerimi eğit, o zamana kadar ağabeyin gelir." diye söyler. Yiğit teklifi kabul edip Çin askerlerine idman yaptırdığı sıra, bir askerin civcive eziyet ettiğini görür. Ona: "Küçük civcive eziyet etmek ayıp değil mi?" diye hatırlatır. Asker: "Bunun neresi ayıp? Padişah bize Kırgızları öldürmek tavuk öldürmekten de kolay diye öğretmişti. Sen ise ağabeyini bekleyip duruyorsun, ağabeyin çoktan öldü." diye cevap verir. Bunu duyan Yovgun Mergen, Çin askerlerinin hepsini öldürüp padişah Çenlun'a gelir. Ona doğru nişan alıp: "Ağabeyime ne olduğunu çabuk söyle, eğer söylemezsen seni askerlerinin yanına gönderirim." der. Padişah korkudan devrilir. Yovgun Mergen padişahın bu kadar korkak oluşundan iğrenip ona dokunmadan okunu yarasına saplayıp halkına döner. Çin

padişahı Kırgızların cesaretli olduğunu öğrendikten sonra Davaçı ve Kalçor ile birlikte esir düşen Kırgızları, Fiyluncan'ın Aygün, Büküy, Haylar, Holen, Baen denilen yerlere sürüp onları sekiz sancağa böler. O zamandan beri Kırgızların bir bölümü Fu-yu bölgesinde yaşamıştır (Kırgızdar, 1997: 412-414).

Fu-yu Kırgızlarının bu efsanelerinde folklor süslemelerine oldukça fazla rastlanılmaktadır. Bu yüzden efsaneler mit ve masala özgü bir nitelik taşımaktadır. Öyle olsa da efsaneler esasında 18. yüzyılın ortasında Çin İmparatorluğu tarafından parçalanan Çungar Hanlığıyla ilgili tarihî olayları kapsamaktadır. Oradaki tarihî bilgilerden yola çıkarak 18. yüzyılda Fu-yu Kırgızlarının Çungar Hanlığının üyelerinden olduğunu görmekteyiz. Çungarların parçalanma dönemindeki son yöneticisi olan Davatsı'yı Kırgızlar kendi hanları olarak sayarlar. Efsanede anlatılan Davatsı ile Amirsına'nın yöneticilik mücadelesi ve Çinliler tarafından parçalanması tarihî faktördür (Zlatkin, 1983: 332). Aslında Davatsı ile Amirsına'nın dayı-yeğen akrabalığı vardır, efsanedeki Amirsana Hoyt boyundandır (Saparaliev, 1995: 54). Efsanelerdeki bilgilerin açıklığı, bununla birlikte Amirsına'nın vücudunda yara çıkıp ölmesi (Aslında o çiçekten ölmüştür.) Fu-yu Kırgızlarının 18. yüzyılın ortasında Çungar Hanlığının tarihini iyi bildiğini doğrular. Bu faktörler Mançurya'daki Kırgızların Çungar Hanlığı ile ne zamandan beri sıkı bir ilişkide olduğunu da doğrular. Mançurya'daki Kırgızların, Fu-yu bölgesinde ilk dönemlerden beri Çungar Kalmuklarının Ölöt boyu ile yaşaması, efsanede anlatılan olayı güçlendirir. Yenisey bölgesi Kırgızlarının kalıntıları 18. yüzyılın başına kadar yurtlarından geldiklerini göstermektedir. Çungar Kalmukları, Fu-yu Kırgızlarını 1703 yılında İle Irmağı'nın merkez tarafına göç ettirmiştir (Abdıkalıkov, 1964: 12-19). Arşiv bilgilerine göre Yenisey Kırgızları Çungar Kalmuklarının yapısında Tanrı Dağları'nın doğusundaki bölgede, onların farklı grupları ise Tanrı Dağlarının merkezi olan Talas bölgesine kadar ulaştıklarını görürüz (Potanin 1867: 101). 1758- 1760 Kırgız-Kazak askerleri ve Çin İmparatorluğu tarafından parçalanan Çungar Kalmuklarının ve onların yapısındaki halkların çoğunluğu kırılıp, farklı bölükleri güney tarafına kaçmıştır. Onların arasındaki Yenisey Kırgızlarının da Rusya'da ilk yurdu olan Güney Sibirya'ya gitmek için gösterdikleri gayret belgelerde belirtilmiştir (Valihanov, 1985: 167-270).

Çungar Hanlığındaki halkların bazı bölüklerini Çin İmparatorluğunun ceza kolları Çin'in iç topraklarına, oradan da Mançurya'ya zorla göç ettirmişlerdir. Onların en büyük bölüğünün, 25

süvari bölüğü olan Fu-yu Kırgızları, Heyluntszyan eyaletine göç ettirildiği bellidir (Çernişev, 1990: 89).

Efsanedeki bilgilere baktığımızda Fu-yu Kırgızları o dönemde, yani 18. yüzyılın ortasında, Çungar Kalmukları ile birlikte göç ettirilen Yenisey Kırgızlarının küçük bir bölümü olduğu anlaşılmaktadır. Eğer onlar Tanrı Dağı Kırgızlarından ayrılmış olsalardı, o zaman efsanelerinde, Kırgız halkı ile komşu olarak yaşayan Orta Asya halklarında yer, su adları hakkındaki bilgileri koruyup, belirli bir derecede Kalmuk yöneticilerini Kırgız halkının hükümdarı değil düşmanı olarak betimlerlerdi. Çünkü Tanrı Dağları Kırgızları, Çungar Hanlığı dönemindeki tarihî olayları, sözlü ürünlerinde çok güçlü korumuşlardır. Kırgız şecerelerinde Kalmukların sadece büyük yöneticileri değil onların diğer asker yöneticilerinin de adı, soyadı, yaptığı işler en ince ayrıntısına kadar anlatılır. En önemlisi Kalmuklar ile Tanrı Dağı Kırgızların arasındaki savaş, Kırgız halkının hafızasında güçlü yer ediniyor onları, tarihteki ilk düşmanları olarak hatırlarlar. Üzerinden 250 yıl geçen büyük tarihî olayın, Fu-yu Kırgızlarının hafızasından gitmesi mümkün değildir sanırım. Buna sözlü ürünler de izin vermez. Etnografya biliminde 200-300 yıla kadar olan tarihî olayların halk efsanelerinde yeterli ölçüde korunduğu ispatlanmıştır (Jdanko, 1950: -T.9.: 126; Tolstova, 1984: 22). Bu yüzden de Fu-yu Kırgızlarını Tanrı Dağı Kırgızları ile değil Yenisey Kırgızlarının bir parçası olarak söyleyebiliriz.

Fu-yu Kırgızlarının tarihî efsanelerine göre çıkarmış olduğumuz sonucu diğer tarihî-etnografi bilgileri desteklemektedir. İlk olarak dil bilimcilerin araştırmaları, Fu-yu Kırgızlarının dilinin Tanrı Dağı Kırgızlarının diline değil, Güney Sibiryada'ki Hakas vb. Türk haklarının diline olan yakınlığı, onların Sibiryada'daki Kırgızların dili ile olan bağını göstermektedir. İkinci olarak Fu-yu Kırgızlarının günümüzde korunmuş olan boylarının bölünmesi ve Çinlileşen soyadları Yenisey Kırgızlarının boy yapısıyla tamamen örtüşmektedir. Üçüncü olarak Mançurya'daki Kırgızların dinî anlayışları da onları Yenisey Kırgızları ile birleştirir. Çin araştırmacılarının verdiği bilgilerde Fu-yu Kırgızları, Kalmuklar gibi Lama dinine inanırlar. Fakat dinî anlayışlarında Şamanizm öğeleri çok güçlü bir şekilde korunmuştur. Başka dönemlerde Yenisey Kırgızları gibi ölülerini yakıp külünü taş sandığa koyup yerleştirirler. Ayrıca dinî tapınmalarında mum yakma, kurdun, ineğin tezeklerini tütürme gibi birçok ateşe tapınma gelenekleri yerine getirilir (Kırgızdar, 1997: 206-207). Bu faktörler Fu-yu Kırgızlarının ruhsal anlayışlarını devam ettirmeleri, Yenisey Kırgızlarının bir parçası

olduğunu ispatlamaktadır. Dördüncü olarak, Fu-yu Kırgızlarının Mançurya'ya nasıl ve hangi yolla geldiklerini anlatan efsaneleri incelediğimizde, onların Çungar Kalmuklarının içinde yaşamış, Kalmuklarla birlikte 18. yüzyılın ortasında Çin'e göç ettirilmiş olduklarını göstermektedir. Bunu ise Çungar Hanlığında Sibiry'a'dan göç ettirilen Yenisey Kırgızlarının bir parçasının Fu-yu Kırgızları olduğu doğrulamaktadır.

Mançuryalı Kırgızlar ile ilgili tarihî-etnografi bilgilerin ışığında genel olarak vardığımız sonuç; Çin'de Kırgız olarak adlandırılan bu küçük etnik grubun, Yenisey Kırgızlarının 18. yüzyılın ortasında Mançurya'ya göç ettirilen küçük bir parçası olduğu yönündedir.

Fu-yu Kırgızları, Yenisey Kırgızlarının küçük bir bölümü ise onların efsanelerindeki folklor motiflerini Tanrı Dağı Kırgızlarındaki folklor motifleriyle karşılaştırmak için az da olsa bir imkân vermektedir. Yenisey Kırgızlarının başka Türk halkları ile karışmayıp kendilerince korunmuş olan kalıntıları, Mançu Kırgızlarından başkası olamaz diye söyleyebiliriz. Bu sebeple Fu-yu Kırgızlarının efsanelerindeki bazı motifleri Kırgız halkının folklor motifleriyle karşılaştırıp tespit etmeye çalışalım.

Fu-yu Kırgızlarının efsanelerinde esir düşen ağabeyini kurtarmak için giden Yovgun Mergen'i, Çin padişahı ağabeyini göstermeyip uzun süre uğraştırır. Ağabeyinin azat olmasını bekleyen Yovgun Mergen, tesadüfen ortaya çıkan büyük kuşu oku ile yaraladığı için bu durum padişahın hoşuna gider ve askerleri için eğitimci olarak kalır.

Kırgız efsanelerinde de bu motife aynı şekilde rastlanır. Soyağacındaki Adigine neslinin yapısındaki Coru neslinin ortaya çıkışı, aşağıdaki gibi anlatılmaktadır: İlk zamanlarda Adigine düşmana esir düşer. Ağabeyini esirlikten kurtarmak için küçük erkek kardeşi Tagay padişahın yanına varır fakat padişah onu huzuruna kabul etmez. Tagay, orada padişahın ava çıkacağı yolda bekler. Yiğitleriyle avcılığa çıkan padişahla karşılaşır gelme sebebini anlatır. Padişah, onun anlattıklarına kulak asmayıp Tagay'ın kolundaki yayı görüp: “Ne yani sen ok mu atıyorsun?” der ve göğe doğru yükselen akbabayı gösterip: “Eğer sen oradaki akbabaya okunu isabet ettirirsen ağabeyini azat edeceğim.” der. Tagay yayını eline alıp akbabayı vurunca padişahın tam önüne düşer. Tagay'ın avcılığından memnun olan padişah, ağabeyi Adigine'yi azat edip ikisi için hizmet etsin diye bir yiğit verir. Daha sonra o delikanlı, akbabaya ok atıldığında gelmiş diye söylenip Coru diye ad alır ve onun devamı olan nesil Coru olarak adlandırılır.

Efsanelerdeki bu folklor motifleri birbiriyle çok yakındır. Esir düşen insanları azat ettirmek için gidenlerin askerlik hüneleri üstündür. Bu şekilde benzer motiflerin birbirinden uzak düşmüş iki etnik grubun efsanelerinde kullanılması tarihî bir dönemde birlikte olduğunu ispatlar.

Fu-yu Kırgızlarının sadece bu efsanedeki Yovgun Mergen'in heybeti ve onun Beijing'e kadar yaya gelmesi, Kırgız bölüğündeki Tobok Alp hakkındaki efsaneyi yinelemektedir. Kırgız halkının efsanelerinde atın bile taşıyamayacağı biri olan Tobok Alp'in, kendi akrabasını Çin esirliğinden kurtarmak için Beijing'e kadar yaya gittiği söylenir. Yovgun Mergen'in civcive eziyet eden Çin askerini gücendirip ağabeyinin öldüğü gerçeğini öğrenmesi, Kırgız halkının sözlü ürünlerinde sık rastlanılan bir motiftir. Kırgız folklorunda efsane kahramanlarından gizlenip söylenmeyen gerçekleri ikinci plandaki karakterlerin söylemesi gelenekseldir. Örneğin Tagay Beyin ikinci eşinden olan, oynayıp dövüşen Karaçoro'ya annesi: "Böyle yapmaktansa hiç oyalanmadan Tagay atanı bulabilirsin." deyip ona gerçeği sinirli bir şekilde söyler. Böyle bir olay Kırgız halkının en büyük eseri olan Manas destanında, Semetey'e Manas'ın oğlu olduğu söylenen epizotta geçmektedir. Böyle örneklere oldukça fazla rastlanılır.

Fu-yu Kırgızları ile Kırgız tarihinin efsanelerindeki en önemli benzerlik, onların ilk vatanları hakkındaki bilgiler olarak düşünülür. İncelemiş olduğumuz efsanelerde Fu-yu Kırgızlarının ilk vatanları Yenisey değil, Altay, Hangay Dağları olarak gösterilir (Kırgızdar, 1997: 408, 412). Bununla birlikte Hangay Dağı bölgesindeki Orhon Nehri de hatırlanır (Kırgızdar, 1997: 410). Bunu ise Mançurya'daki Kırgızların başka bir deyişle Yenisey Kırgızlarının tarihinde Altay, Hangay Dağı bölgesinin önemli olup halkın tarihî hafızasında saklanması tanıklar. Kırgız bölüğü efsanelerinde ise Kırgızlarının ilk vatanının Altay, Hangay Dağları olduğu düşünülür. Bununla birlikte Kırgız halkının günümüzdeki yurtlarına Altay, Hangay'dan geldiklerine dair yazılara oldukça fazla rastlanılmaktadır (Soltonev, 1993: 94).

Sonuç ve Tartışma

Yukarıda söylenen etnografik bilgiler, Fu-yu Kırgızları Yenisey Kırgızlarının bir parçası olduğunu gösterirken onların efsanelerindeki motiflerin benzerlikleri, Yenisey ve Tanrı Dağı Kırgızlarının tarihin belli bir döneminde etnik bir bütünlüğe sahip olduğunu bildirir. İki farklı etnik grubun benzer folklor motiflerinin olması için, onların tarihî bir dönemde yakından

etnokültürel ilişkide olması, benzer toplumsal kültürü birlikte oluşturmaları gereklidir. Bu yüzden Yenisey ve Tanrı Dağı Kırgızlarının tek tük tekrar eden folklor motifleri, onların etnogenetik ilişkilerini yansıtır. Yenisey ve Tanrı Dağı Kırgızlarının genolojik efsanelerinde ise onların ilk vatanlarının Altay, Hangay bölgesi olarak gösterilmesi ilginç bir tarihî gerçeği açıklar. Bilindiği gibi Kırgızlar 840 yılında Uygur Kağanlığını yıkıp Orta Asya'ya hâkim olmuştur. Almış oldukları Uygur toprakları, Hangay Dağları'na göçtüklerini haber veren Kırgız elçilerinin Çin İmparatoruna vermiş oldukları bilgiler, tarih kaynaklarında kaydedilmiştir. IX. yüzyılın ortasında Kırgız Kağanlığı aslında Hangay, Altay Dağlarının çevresine yerleşip oradaki halklara siyasî üstünlük sağlar. Efsanelerde anlatılan Altay, Hangay bölgesi tam da IX. yüzyılın ortasından X. yüzyıla kadar tarihî olayların yankı bulduğu dönem diyebiliriz.

Fu-yu Kırgızlarından alınan bilgilere göre Yenisey ve Tanrı Dağı Kırgızlarının kendi aralarındaki bağlantı ilk defa araştırılmamıştır. Bizim çalışmamıza kadar ilk kez Rus dil bilimci E. R. Tenişev, Fu-yu Kırgızlarını Yenisey Kırgızlarının bir parçası olduğunu, onların dilsel verilerine göre tespit edip o dilin temelinde eski Kırgızca'yı yeniden yapılandırmasıyla günümüz Kırgızcasının bağlantılarını göstermiştir. "Drevne Kırgızkiy Yazık" adlı eseri 1997 yılında basılmıştır (Tenişev 1997: 5-6). Fu-yu Kırgızlarının efsaneleri üzerine yapmış olduğumuz çalışma E. R. Tenişev'in bilimsel sonuçlarını pekiştirip Yenisey Kırgızları ile Tanrı Dağı Kırgızlarının etnogenetik ortaklığını tamamen doğrulamıştır. Sonuç olarak;

1. Mançurya'da yaşayan Tanrı Dağı Kırgızları, XVIII. yüzyılın ortasında Çin yönetimi tarafından göç ettirilen Çungar Kalmukları ile birlikte giden Yenisey Kırgızlarının bir parçasıdır.

2. Fu-yu Kırgızlarının tarihî efsanelerine yönelik çalışmalar Yenisey ve Tanrı Dağı Kırgızlarının kendi aralarındaki etnogenetik bağlantılarını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Abdıkalkov A. (1964). Eniseyskie Kırgızı v XVIII v. (İstoriçeskiy oçerk): Avtoreferat na soisk. uç. step. kand. ist. nauk., M.

Butanaev V. Ya. (1996). K Voprosu o Kırgızsko-Hakasskih Etnografiçeskih Svyazyah//Kırgızı: Etnogenetiçeskie i Etnokul'turnie Protsessı v Drevnosti i Srednevekov'e v Tsentral'noy Azii: Materialı mejd. nauç. Konferentsii, Bişkek.

- Çernişev A. İ. (1990). Obçestvennoe i Gosudarstvennoe Razvitie Oyratov v XVIII v, M.
- Çorotegin T. Fu-yu Kırgızdarı: Zaman Kırgızstan, 1997, 8 Avg.
- (1997) Fu-yu Kırgızdarının Ulamışı: Kırgızdar, 4. kit., Bişkek.
- (1997) Fu-yu Oodanındağı Kırgızdar: Kırgızdar:Kıtaydağı Kırgızdardın Sancırası, Tarihi, Murası cana Saltı. IV. Kit., Bişkek.
- Hu Çjen'hua. Heylunjandadı Kırgızdar: Şinjan, Til Cana Kotormo, 1989, No:3
- Hu Zhen Hua, Guy Zmart, Fu-yu Gyrgys, Univ.of Calif., At Santa Barbara.
- (1991) İstoçniki Po Srednevekovoy İstorii Kırgızstana i Sopredel'nih Oblastey Sredney i Tsentral'noy Azii: Tezisi Dokladov i Soobşçeniye Mejresp. nauçn. konf. Posvyaç. Pamäti V.V. Romodina, Bişkek.
- Jdanko T.A. (1950). Oçerki İstoriçeskoy Etnografii Karakalpakov :Tr. İn-ta Etnografii im. N.N. Mikluho-Maklaya, M.;L., T. 9.
- (1989) Mejdunarodnoe Otnoşenie v Tsentral'noy Azii XVII-XVIII vv. Dokumentı i Materialı.-Kn.1., M, 375 s; Kn. 2., M.
- Obıçai i Traditsii i Obryadı Narodov Vostoka: Materialı nauç. prakt. konf. posvyaç. Prazdniku Nooruz, Vİp. 1. (İnst. Vostoçnih Yazıkov i Kul'tur), Bişkek, 1999.
- Potantin G.N. (1867). Materialı Dlya İstorii Sibiri, M., (Otd. ottisk).
- Salk G., Mambet-Turdu (1998). The “Fu-yu-Gyrgys”: According Tat Hi Present-Day Situation and Thi Legendery Past, Krakow.
- Saparaliev D.B. (1995). Vzaimootnoşeniya Kırgızskogo Naroda s Russkim i Sosednimi Narodami- XVIII v, Bişkek.
- Skobelev S.G., Çjan Taysyan, Şomaev A.A. Fuyu Kırgızdarı-Janı Tabılga : Zaman Kırgızstan, 1994, 7-Okt.
- Soltonoev B. (1993). Kızıl Kırgız Tarihi.
- Tenişev E.R. (1996). O Yazıke Kırgızov v Uezde Fuyuy, KNR: Voprosu Yazıkoznaniya, M., No: 2.
- Tenişev E. R. (1997). Drevnekırgızkiy Yazık, Bişkek.
- Tolstova L.S. (1984). İstoriçeskie Predaniya Yujnogo Priaral'ya., M.,1984.
- Valihanov Ç.Ç. (1958). Sobr. soç. v pyati. t-h. T.2., Alma-Ata.
- Yuha Yanhunnen. Manju Kırgızdarı: Kırgızstan Madaniyatı, 1991, 9 May.
- Zlatkin İ.Ya. (1983). İstoriya Cungarskogo Hanstva: M., 1635-1758.